

१. छुवाछुत तथा भेदभाव भन्नाले के बुझिन्छ ?

- ❖ छुवाछुत तथा भेदभाव भन्नाले कसैले कुनै पनि व्यक्तिलाई प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रितिरिवाज, उत्पत्ति, जात, जाति, वंश, समुदाय, पेसा वा व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाका आधारमा कुनै काम गरे वा गराएमा छुवाछुत तथा भेदभाव गरेको मानिन्छ ।

२. छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको हकअन्तर्गत के कस्ता हक संविधानले व्यक्तिलाई प्रदान गरेको छ ?

- ❖ कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको उत्पत्ति, जात, जाति, समुदाय, पेसा, व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै पनि निजी तथा सार्वजनिक स्थानमा कुनै पनि प्रकारको छुवाछुत वा भेदभाव नगरिने,
- ❖ कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन वा वितरण गर्दा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात वा जातिको व्यक्तिलाई खरिद वा प्राप्त गर्नबाट रोक लगाइने वा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात वा जातिको व्यक्तिलाई मात्र बिक्री वितरण वा प्रदान नगरिने,
- ❖ उत्पत्ति, जात, जाति वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई उच्च वा नीच दर्शाउने, जात, जाति वा छुवाछुतको आधारमा सामाजिक भेदभावलाई न्यायोचित ठान्ने वा छुवाछुत वा जातीय उच्चता वा घृणामा आधारित विचारको प्रचार प्रसार गर्न वा जातीय विभेदलाई कुनै पनि किसिमले प्रोत्साहन गर्न नपाइने,
- ❖ जातीय आधारमा छुवाछुत गरी वा नगरी कार्यस्थलमा कुनै प्रकारको भेदभाव गर्न नपाइने,
- ❖ संविधानको प्रतिकूल हुने गरी भएका सबै प्रकारका छुवाछुत तथा भेदभावजन्य कार्य गम्भीर सामाजिक अपराधका रूपमा कानूनबमोजिम दण्डनीय हुन्छन् र त्यस्तो कार्यबाट पीडित व्यक्तिले कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउँछन् ।

३. छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको अधिकारअन्तर्गत कानूनले के कस्ता अधिकारहरू प्रदान गरेको छ ?

- ❖ अदालत वा अन्य न्यायिक निकायबाट समान व्यवहार पाउने अधिकार,
- ❖ कुनै सरकारी निकायबाट उपलब्ध गराइने सेवा तथा सुविधामा समान संरक्षणको अधिकार,
- ❖ सार्वजनिक सेवामा समान पहुँचको अधिकार,
- ❖ नेपालभित्र र बाहिर आवतजावत र बसोबास गर्न पाउने अधिकार,
- ❖ सांस्कृतिक क्रियाकलापमा समान सहभागिताको अधिकार,
- ❖ विवाह गर्ने तथा बरबधु छान्ने अधिकार,
- ❖ शान्तिपूर्वक भेला हुन तथा संगठन गर्न पाउने अधिकार,
- ❖ रोजगारी छनौट गर्न तथा काम गर्न पाउने अधिकार,
- ❖ समान काम गरे बापत समान तलब पाउने अधिकार,
- ❖ सार्वजनिक स्थानमा समान पहुँचको अधिकार,
- ❖ छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्ध शीघ्र न्यायिक उपचार र उचित क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार ।

४. कस्ता कार्यहरूलाई छुवाछुत तथा भेदभावसम्बन्धी अपराध मानिन्छ ?

- ❖ छुवाछुत गरी सार्वजनिक वा निजी स्थानमा प्रवेश गर्ने, उपस्थित हुन वा भाग लिन निषेध गर्ने वा कुनै किसिमले रोक, नियन्त्रण वा प्रतिबन्ध लगाउने,
- ❖ व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा सार्वजनिक स्थान वा समारोहबाट निष्काशन गर्ने,
- ❖ सामाजिक बहिष्कार वा कुनै प्रकारको भेदभाव गर्ने, वा त्यस्तो कार्यमा प्रतिबन्ध लगाउने वा अन्य कुनै किसिमको असहिष्णु व्यवहार प्रदर्शन गर्ने,
- ❖ सार्वजनिक सेवाको प्रयोग गर्न वा उपभोग गर्नबाट वन्चित गर्ने,
- ❖ सार्वजनिक समारोह आयोजना गर्ने वा सार्वजनिक रूपमा आयोजना हुने कुनै कार्य गर्नबाट वन्चित गर्ने,
- ❖ छुवाछुत वा भेदभाव हुने कार्य गर्न कसैलाई भड्काउने, उक्साउने वा त्यस्तो कार्य गर्न दुरुत्साहन हुने कुनै कार्य गर्न वा त्यस्तो कुनै क्रियाकलापमा जानी जानी सहभागी हुने,

- ❖ कुनै पनि पेसा वा व्यवसाय गर्न प्रतिबन्ध वा रोक लगाउने वा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पेसा वा व्यवसाय गर्न बाध्य गर्ने,
- ❖ कुनै धार्मिक कार्य गर्नबाट वञ्चित गर्ने,
- ❖ कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन, बिक्री वा वितरण गर्नबाट रोक्ने वा रोक्न लगाउने,
- ❖ कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन, बिक्री वा वितरण गर्दा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात वा जातिको व्यक्तिलाई खरिद वा प्राप्त गर्नबाट रोक लगाउने वा कुनै खास जात वा जातिको व्यक्तिलाई मात्र बिक्री वा वितरण गर्ने वा गराउने,
- ❖ कुनै सार्वजनिक प्रकृतिको धार्मिक स्थलमा प्रवेश गर्न रोक वा सार्वजनिक प्रयोगमा रहेको पानी पँधेरा प्रयोग गर्न बन्चित गर्न वा अन्य कुनै नीजि वा सार्वजनिक उपयोग वा सुविधाको कुराको प्रयोग गर्नबाट बन्चित गराउने,
- ❖ जात जातिका आधारमा परिवारका कुनै सदस्यलाई बहिष्कार गर्ने, घरभित्र प्रवेश गर्न नदिने वा घर वा गाउँबाट निकाल्ने वा निस्कन बाध्य तुल्याउने कार्य गर्ने वा गराउने,
- ❖ उमेर पुगेका वर वधुबाट मन्जुर भएको अन्तरजातीय विवाह गर्नबाट रोक लगाउने तथा त्यस्तो विवाहबाट जन्मिएका सन्तानको न्वारन नगराउन वा भइसकेको विवाह विच्छेद गराउन कुनै किसिमले कर गर्न वा गर्न लगाउने,
- ❖ कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै प्रकारको श्रममा लगाउन इन्कार गर्ने वा श्रमबाट निष्काशन गर्ने वा पारिश्रमिकमा भेदभाव गर्ने वा गराउने,
- ❖ कसैले लैङ्गिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, प्रथा, परम्परा, वैवाहिक स्थिति वा जबरजस्ती करणीबाट पीडित भएको, कुनै रोग लागेको वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा कसैलाई भेदभाव गर्ने,
- ❖ श्रव्य दृश्य सामाग्री, लेख रचना, चित्र, आकार, कार्टुन, पोस्टर, पुस्तक वा साहित्यको प्रसारण, प्रकाशन वा प्रदर्शन गरेर वा विद्युतीय माध्यमबाट वा अन्य कुनै तरिकाले कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई त्यस्तो व्यक्ति वा समुदायको उत्पत्ति, जात वा जातिको आधारमा उच्च वा नीच दर्शाउने,

- ❖ जात, जाति वा छुवाछुतको आधारमा सामाजिक भेदभावलाई न्यायोचित ठहर्‍याउन वा छुवाछुत तथा जातीय उच्चता वा घृणामा आधारित विचारको प्रचार प्रसार गर्ने, वा जातीय विभेदलाई कुनै पनि किसिमले प्रोत्साहन गर्ने वा गराउने,
- ❖ माथि उल्लेख भएका कार्यहरू गर्न मद्दत गर्ने, दुरुत्साहन गर्ने, उक्साउने वा उद्योग गर्ने,
- ❖ अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकारीले सामान्य कानूनको प्रयोग गर्दा उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जात जाति, लिंग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था आर्थिक अवस्था, भाषा, क्षेत्र आदिका आधारमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्ने,
- ❖ कसैले कसैको सामाजिक रीति स्थितिमा खलल पर्ने वा खलल हुने गरी भुक्त्याई वा जबरजस्ती गरी कुनै काम गर्ने वा गराउने,
- ❖ कसैले कसैलाई प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रितिरिवाज, जात, जाति, समुदाय, पेसा, व्यवसाय, शारीरिक अवस्था वा सामाजिक सम्प्रदायको उत्पत्तिको आधारमा छुवाछुत वा अन्य कुनै किसिमको भेदभाव गर्ने,
- ❖ प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रितिरिवाज, जात, जाति, समुदाय, पेसा, व्यवसाय वा सामाजिक सम्प्रदायको उत्पत्तिको आधारमा छुवाछुत वा अन्य कुनै किसिमको भेदभाव गरी सार्वजनिक स्थलमा उपस्थित हुन वा कुनै सार्वजनिक प्रकृतिका धार्मिक स्थलमा प्रवेश गर्न रोक्ने,
- ❖ सार्वजनिक प्रयोगमा रहेको पानी, पँधेरो जस्ता सार्वजनिक उपयोग वा सुविधाका कुराको प्रयोग गर्नबाट बञ्चित गर्ने,
- ❖ कसैले कसैलाई देहायको अपमानजनक वा अमानवीय व्यवहार गर्ने वा गराउने:
 - ✓ बोक्सा बोक्सीको आरोप लगाउने,
 - ✓ बोक्सा बोक्सीको आरोप लगाई बसोबास गरेको ठाउँबाट निकाला गर्ने,
 - ✓ सामाजिक बहिष्कार गर्ने, वा
 - ✓ अन्य जुनसुकै काम गरी कुर, अमानवीय वा अपमानजन्य व्यवहार गर्ने।
- ❖ महिलाको रजस्वला वा सुत्केरीको अवस्थामा छाउपडीमा राख्न वा त्यस्तै

अन्य कुनै किसिमका भेदभाव, छुवाछुत वा अमानवीय व्यवहार गर्ने वा गराउने ।

५. छुवाछुत तथा भेदभावको कसूरमा कहाँ उजुरी गर्ने ?

- ❖ छुवाछुत तथा भेदभावको कसूर गरेको वा गर्न लागेको थाहा पाउने जोसुकै व्यक्तिले नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुरी गर्न सक्नेछ ।
- ❖ यस्तो कसूर नेपालबाहिर गरेमा कसूरदार बसोबास रहेको वा निज रहेको जिल्लाको नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुर गर्न सक्नेछ ।

६. नजिकको प्रहरी कार्यालयले उजुरी दर्ता नगरेमा कस्तो कारवाही प्रक्रिया अपनाउने ?

- ❖ प्रहरी कार्यालयले उजुरी दर्ता नगरेमा वा उजुरीउपर कारवाही नगरेमा सो कुराको उजुरी राष्ट्रिय दलित आयोग वा स्थानीय तहमा समेत गर्न सकिन्छ । यसरी प्राप्त उजुरीलाई राष्ट्रिय दलित आयोग वा स्थानीय तहले सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमा लेखी पठाउनु पर्दछ ।
- ❖ राष्ट्रिय दलित आयोग र स्थानीय तहबाट लेखी आएमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले सो सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी त्यस्तो उजुरीउपर कारवाही अगाडि बढाउनु पर्दछ ।
- ❖ छुवाछुत तथा भेदभाव भएको मितिले तीन महिनाभित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्नु पर्दछ ।
- ❖ कसूरको अनुसन्धान तहकिकातको काममा बाधाविरोध गर्नेलाई अदालतले कसूरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय गर्न सक्नेछ ।

७. छुवाछुत तथा भेदभावको मुद्दा कसरी दर्ता हुन्छ ?

- ❖ जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको मुद्दा सरकारवादी हुन्छ ।
- ❖ यस्तो मुद्दा नेपाल सरकार वादी भई दर्ता हुन्छ ।
- ❖ पीडित स्वयंले पक्ष भई मुद्दा दर्ता गर्नु पर्दैन ।

८. छुवाछुत तथा भेदभावसम्बन्धी मुद्दामा कस्तो कार्यविधि अपनाइन्छ ?

- ❖ मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ बमोजिमको कार्यविधि अपनाउनु पर्दछ ।
- ❖ कानुनबमोजिम प्रतिवादीको बयान भएको वा प्रतिवादी उपस्थित हुने म्याद भुक्तान भएको नब्बे दिनभित्र मुद्दाको किनारा गर्नु पर्दछ ।

९. छुवाछुत तथा भेदभावसम्बन्धी मुद्दामा निःशुल्क कानूनी सहायता कसरी प्राप्त गर्न सकिन्छ ?

- ❖ सरकार वादी हुने मुद्दामा पीडितको तर्फबाट सरकारी वकीलले बसह पैरवी गर्दछन् ।
- ❖ सरकार वादी भई चल्ने बाहेक अरु मुद्दामा कानूनी सहायता समिति वा जिल्ला अदालतबाट कानूनी सहायता पाउँछन् ।

१०. छुवाछुत तथा भेदभावको कसूर गरेमा कस्तो सजाय हुने व्यवस्था छ ?

- ❖ भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद वा तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- ❖ भेदभाव गरी वस्तु वा सेवा खरिद बिक्री वा वितरणको कसूर गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई एक वर्षसम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- ❖ सामाजिक रीति स्थितिमा खलल पार्ने कसूर गर्ने व्यक्तिलाई एक वर्षसम्म कैद वा दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- ❖ जातिपातिको आधारमा छुवाछुत वा अन्य भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्ने, कसूर गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई तीन वर्षसम्म कैद वा तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ र राष्ट्रसेवकले कसूर गरेमा थप तीन महिनासम्म कैद सजाय हुन्छ ।
- ❖ अपमानजनक वा अमानवीय व्यवहारको कसूर गर्ने व्यक्तिलाई पाँच वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

- ❖ महिलाको रजस्वला वा सुत्केरीको अवस्थामा छाउपडीमा राख्न वा त्यस्तै अन्य कुनै किसिमका भेदभाव, छुवाछुत वा अमानवीय व्यवहार गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ ।
- ❖ सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको कसूर गरेमा निजलाई पचास प्रतिशत थप सजाय हुन्छ ।
- ❖ छुवाछुत वा भेदभाव गर्न मद्दत गर्ने, दुरुत्साहन गर्ने, उक्साउने वा उद्योग गर्ने व्यक्तिलाई कसूरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय हुन्छ ।
- ❖ सजाय पाएको व्यक्तिले पुनः कसूर गरेमा पटकै पिट्छे दोब्बर सजाय हुन्छ ।

११. छुवाछुत तथा भेदभावको कसूरबाट पीडितलाई के कस्तो क्षतिपूर्ति उपलब्ध हुन्छ ?

- ❖ अदालतले कसूरदारबाट पीडितलाई दुई लाख रुपैयासम्म क्षतिपूर्ति भराईदिन सक्दछ ।
- ❖ कसूरदारले पीडितलाई कुनै शारीरिक हानी नोक्सानी पुऱ्याएको रहेछ भने अदालतले सोको प्रकृतिको आधारमा उपचार खर्च वा थप हानि नोक्सानीको मनासिब रकम कसूरदारबाट पीडितलाई भराई दिन सक्दछ ।
- ❖ कसूरदारबाट क्षतिपूर्तिको रकम तत्काल आउन नसकिने भएमा त्यस्तो रकम पीडित राहत कोषबाट भराइदिनु पर्दछ ।

१२. छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको हक अधिकारसँग सम्बन्धित कानूनहरू कुन कुन हुन् ?

- ❖ नेपालको संविधान
- ❖ जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (कसूर र सजाय) ऐन, २०६८
- ❖ मुलुकी अपराध संहिता, २०७४
- ❖ मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४

छुवाछुत तथा भेदभाव विरुद्धको अधिकार एवं उपचारसम्बन्धी जानकारी पुस्तिका

सम्पर्क ठेगाना:

सर्वोच्च अदालत
न्यायमा पहुँच आयोग
रामशाहपथ, काठमाडौं नेपाल ।

फोन नं. : ०१-४२००७५५, ०१-४२००७२५
ईमेल : a2jc@supremecourt.gov.np
वेबसाइट : www.supremecourt.gov.np

सर्वोच्च अदालत
न्यायमा पहुँच आयोग
रामशाहपथ, काठमाडौं
२०७६